

Francis Fukuyama: A politikai rend eredete

A „kezdetek kérdése” évszázadok óta foglalkoztatja mindazokat, akik az államról és a politikáról valami fontosat gondolnak mondani. Ahhoz ugyanis, hogy valaminek megadjuk a lényeges tulajdonságait, ismerünk kell keletkezését és történetét. Igaz, ezzel adott az államkeletkezés paradoxonaként ismert ellentmondás is. Eszerint: ahhoz, hogy megmondjuk, hogyan és mikor keletkezett, tudnunk kell, hogy mi keletkezett – ahhoz viszont, hogy tudjuk, egy dolog micsoda, ismerünk kell keletkezését és történetét. Ezt a közismert paradoxont oldotta fel legújabb művében^[1] Yoshiro Francis Fukuyama, aki nem egy modernizálódott intézményrendszer, az állam keletkezését, hanem a teljes politikai rend evolúcióját vizsgálta meglehetősen újszerű, sok ponton azonban vitatható – de legalábbis vitára okot adó – módon.

A kötetben Fukuyama egy alternatív politikai fejlődés-elméletet kívánt megfogalmazni, mely képes több tízezer év társadalmi és politikai fejlődését megmagyarázni, de mégsem túl absztrakt, mint a közgazdászok elméletei, és nem is túl partikuláris, ami a szerző szerint gyakori hibája a történészeknek és antropológusoknak. A mű evolucionista történelemszemlélete erős, ami a szerző közismerten (neo)konzervatív elkötelezettségének jele, liberális ihletésű intézményorientáltsággal párosul. A politikai fejlődést az államépítés, a joguralom és a kormányzati felelősség hármasság fogalomrendszerén keresztül vizsgálja, de éppúgy támadja a hagyományos angol-szász „whig” történetírást, ahogy a klasszikus modernizáció elméletet és a neoklasszikus közgazdaságtan racionális emberképét is.

A kétkötetesre tervezett vállalkozás első része a neolitikumtól a francia forradalomig tárgyalja az emberiség állam- és társadalomszervezési fejlődését, módszertanát tekintve pedig felhasználja a történeti

[1] Fukuyama, Francis (2012): A politikai rend eredete. Az ember előtti időktől a francia forradalomig. (Ford. Pető Márk.) Akadémiai Kiadó, Budapest. 656 p. A magyar kiadás viszonylag gyorsan követte az eredetit: *The Origins of Political Order. From Prehuman Times to the French Revolution*. Farrar, Straus & Giroux, New York. 2011. A mű egy két kötetesre tervezett opus magnum önállóan is kezelhető első darabja, a folytatása a tervek szerint 2014-ben jelenik meg.

szociológia, az összehasonlító antropológia, az evolúciós pszichológia, a biológia, a jog- és történettudomány, valamint a vallás- és gazdaságtörténet eredményeit is.

A nemzetközileg ismert „sztárelemzőt” és társadalomtudományi bestseller-szerzőt gyakran bírálják azzal, hogy „népszerű államtanának” alapvetései és tételei túl gyorsan cserélődnek. Az elemzők jelentős része ezzel együtt máris a fukuyamai életmű *magnum opusaként* aposztrofálta a könyvet. A szerző korábbi – ismertségét megalapozó – tételét sokak szerint ma már képtelenség tartani, hiszen a keleti blokk összeomlásával – mint látjuk – a történelem nem ért véget. A kötet mégis arra enged következtetni, hogy a 2014-re tervezett második kötetben a szerző továbbra is a modern állam fejlődésének csúcspontként fogja ábrázolni a liberális demokráciát.

A mű kiindulópontja és egyben leginkább figyelemreméltó eleme a szerző emberképe. Fukuyama szerint az individualizmus – ami interpretációjában Hobbes, Locke és Rousseau elméletének közös keresztmetszete – valójában nem része sem általában az élőlények, sem a természeti ember attitűdjének. Vagyis inkább tekinthető egy olyan felvett viselkedésformának, ami a már kifejlett politikai-társadalmi környezethez köthető. Érvelését a természetben megfigyelhető együttműködési stratégiákra – a rokonyválasztásra, a reciprok altruizmusra, illetve az emberrel 99 százalékban közös génállományú csimpánzok társas viselkedésmintáira^[2] – alapozza, ezzel hangsúlyozva a *homo sapiens sapiens* kooperatív, de erőszakra hajlamos alaptermészetét. Magát az emberi felemelkedést is annak az evolúciós nyomásnak tulajdonítja, amely kialakította a társas érintkezés során ismétlődő fogolydilemmák megoldásához szükséges kognitív és absztrakciós képességeket fajunkban. Ebben a versenyben az a csoport lett a nyertes, amelyben az egyedek a kognitív tudáskészletük révén szervezettebb társadalmi szerveződést tudtak felmutatni. Ebből Fukuyama szerint az is következett, hogy a családnak és barátoknak való kedvezés mélyen, biológiailag kódolt módon gyökerezik az emberi természetben. S bár a bonyolultabb szervezetek meritokratikus kiválasztást követelnek meg, de ez a fentiek miatt több szempontból is természetellenes, s ha rendszerek csődöt mondanak, az emberek a társas lét egy korábbi formájához térnek vissza. Ez az alapja annak a jelenségnek, amit a szerző patrimonializmusnak nevez, és a politikai fejlődés egyik alapmotívumaként jelöl meg.

A könyv a vallás értelmét sem a klasszikus „világmagyarázó” funkcióban találja meg, hanem abban a játékelméletek által hangsúlyozott összefüggésben, mely szerint a nagyobb csoportokban a kollektív cselekvés szükségszerűen ellehetetlenül, amikor elszaporodik a rövid távon rentábilisabb, ún. potyautas magatartás. Elmélete szerint a vallás transzcendens, jutalmazó és büntető befolyása

[2] Uo. 54–58. A magyar kiadás alapján megadom azokat a fontosabb szöveghelyeket, amelyek alapján az érdeklődő olvasó viszonylag gyorsan tájékozódhat a meglehetősen terjedelmes és bonyolult gondolatvezetésű kötetben.

nélkül egyetlen nagyobb közösség sem lett volna fenntartható.^[3] Ugyanakkor a szerző szerint az emberek erős hajlandóságot mutatnak az érzelmi alapú normakövetésre is, tehát hajlamosak arra, hogy a mentális modelljeiket és a szabályaikat belső értékkel ruházzák fel, és még a megváltozott körülmények dacára is ragaszkodjanak hozzájuk. Ez magyarázza szerinte, hogy a politikai fejlődés legtöbbször nem fokozatos és lineáris, illetve sokszor kísérik kataklizma-szerű összeomlások.

A fejlődéstörténet epizodikus tárgyalását Fukuyama is a szegmentális társadalmakkal kezdi. Ebben az – Emile Durkheim nyomán kidolgozott – modellben a közösségek önellátók, egyenrangúak, tehát centralizált politikai struktúrával még nem rendelkeznek. A csoportok között az exogámián kívül nincs kapcsolat, a rendszer csak további önálló szegmensek létrejöttével, extenzív módon képes növekedni. A törzsi szervezet viszont már egyértelműen politikai, azaz mesterséges képződménynek tekinthető, amelyben a vallás és a rokonság még szoros összefüggésben áll. A csoportok a – néhány generációval korábban élt – közös Őstől származtatják magukat, őt is imádják. A vezetőket csoport-konszenzus juttatja hatalomra, akiknek kényszerítő erejük nincsen, helyzetük leginkább a weberi karizmatikus vezető képének felel meg. A kikényszeríthetőség hiánya miatt az igazságszolgáltatás is önszegély és családok közti alku kérdése. A törzsben nem ismerik a magántulajdont sem, a föld haszonélvezete kollektív módon illeti meg a törzs minden tagját, a már elhaltakat éppen úgy, ahogy a most élő, és a még meg nem született személyeket. Vagyis a területek elidegeníthetősége e keretek között teljesen értelmezhetetlen. Ez a vallási alapú rokoni összetartás már lényegesen nagyobb katonai erőt képes mozgósítani, mint a szegmentális konstellációk. A mű ebben a kapacitásnövekedésben jelöli meg a törzsi szervezet létrejöttének okát is.

A leviatán eljövetele című fejezetben érkezünk az első államok létrejöttének tárgyalásához. Fukuyama a szerződéselméletek klasszikus, sőt ma már régimódi magyarázatát éppúgy elveti, ahogy Elman Service korszerűnek mondható, mára uralkodónak tekinthető „kooperációs” elméletét.^[4] Vehemensen támadja Karl Wittfogel „hidraulikus” (öntözéses) elméletét is,^[5] noha annak majd minden tényezőjét maga is szükségesnek tartja. Ilyen szükséges államalkotó-államkeletkezési feltételek: a népsűrűség- és termelésnövekedés, a földrajzilag egységes terület (pl. egy alluviális síkság), de ide tartozik a környezeti körülhatároltság elmélete is.^[6]

[3] Uo. 64.

[4] Service, 1971. Service más, Fukuyama által nem hivatkozott művei köréből az államkeletkezési elméletét illetően ld. Service, 1975.; Sevice. – Sahlins – Wolf, 1973., valamint az általa szerkesztett gyűjteményes kötetet: Service, 1978.

[5] Ld. Wittfogel, 1957.

[6] Az újabb államelméleti szakirodalomban ezt Robert L. Carneiro fejtette ki: ld. pl. az „A Theory of the Origin of the State” című írását. (Carneiro, 1970, 733-738.)

A gazdasági és technikai fejlődés egy adott pontján szükségképpen előálló szervezési kényszer Fukuyama szerint egyszerűen elégtelen magyarázat az állam létrejöttére. De azt ő is elismeri, hogy bizonyos területeken (Afrika egyes részei, Óceánia, Afganisztán) pontosan azért nem találunk a kezdetekben államiséget, mert a földrajzi feltételek (izoláció, terméketlenség) nem tesznek lehetővé termelő tevékenységet. Érvelésében fellelhető az a gondolat, amit az európaiak Franz Oppenheimer államszociológiájából ismernek. Eszerint egy idegen hódító törzs termelésre kényszerítő, leigázó ereje is hozhat létre államot. Tehát a külső erőszaktól való félelem vagy a törzsi vezető karizmatikus, vallási hatalma államalkotó tényező lehet elmélete szerint. Ez a Ludwig Gumplowicz „konfliktusos” államkeletkezési elméletéhez közelítő álláspont persze nem meglepő a fentebb vázolt emberkép és a konfliktusalapú fejlődésemélet ismeretében. Végül Fukuyama arra az álláspontra helyezkedik, hogy az állam keletkezése során túl sok az egymással kölcsönhatásban álló tényező. Ezért nem lehetséges olyan erős és predikatív elmélet felállítása, amely megmagyarázná, hogy mikor és hogyan jöttek létre államok. Ugyanakkor kérdésként teszi fel, hogy mennyire érdemes egy „ilyen elmélettel bajlódni,^[7] elvégre a világon a legtöbb állam versengő, nem pedig eredeti államalapítás eredményeként jött létre”.^[8]

Miképpen a törzset is háborús célok hívták életre, úgy az ókori kínai állam is a „szűnni nem akaró háborúnak” köszönheti létrejöttét az elmélet szerint. A hadsereg finanszírozási szükséglete pedig megnövelte a meritokratikus kiválasztású, polgári közigazgatás szükségességét. Kínában a vallás sohasem gyakorolt olyan egyetemes joghatóságot, – ami konkurálhatott volna a politikai hatalommal – mint a keresztény egyház Európában. Így a kínai fejlődés sajátossága lett, hogy bár a Csin birodalom a Max Weber-i értelemben vett modern állam majd minden jegyét magán viselte, a hatalmát sem a joguralom, sem az uralkodói felelősség nem korlátozta. A kínai politika alapértelmezett állapota a korarérett, központosított, bürokratikus állam lett, amelyet időnként patrimonialis széthúzás váltott fel. Fukuyama szerint egy alapvetően protototalista rendszerrel beszélhetünk, amit a lázadások autoriter rendszerre szelídítettek.

India ehhez képest a gyenge állam és erős társadalom ellentéttel jellemezhető. Mivel a terület nem volt kitéve a kínaihoz mérhető állandó háborús fenyegetettségnek, így decentralizált, szegmentális, autarktikus kisközösségek (önkormányzatok) alakulhattak ki. Ez nem tette lehetővé a relatív gyenge központi hatalom részére a nagyarányú katonai mozgósítást, és a harc így egy kis létszámú arisztokrata réteg elfoglaltsága lett, és Európához hasonlóan a hatalom megosztott maradt. Így az uralkodó felett érdemi kontroll alakulha-

[7] Fukuyama, 2012, 136.

[8] Az „eredeti államalapítás” Fukuyama szóhasználatában többé-kevésbé megfelel a Georg Jellinek óta „elsődleges államkeletkezés”-nek nevezett fogalomnak. A „versengő államalapítás” csak már létező és domináns állami környezetben képzelhető el, tehát a szerző vélhetően a „másodlagos államkeletkezés” kifejezéshez hasonló értelemben használja.

tott ki. Talán ez az oka annak, hogy Indiában a jog sem a politikai hatalomból, hanem a vallási rituáléból jött létre. Bár a brahmanák osztálya nem hozott létre szervezett egyházat, de az államtól független erkölcsi tekintélyük mégis megkérdőjelezhetetlenné vált. A társadalmat meghatározó vallási törvényeket írásba foglalták, így korlátozva az uralkodó hatalmát. A szerző ebben a joguralom csíráját véli felfedezni, bár ez csak a jog uralmának teljes pozitivistá leredukálása esetén állítható.

A mameluk és oszmán államokról azt tudjuk meg az amerikai szerzőtől, hogy azok lényegi vonását alkotó rabszolga-katonaság intézménye a globális politikai fejlődés szempontjából zsákutcának bizonyult. Az oszmán hatalomnak központosított, személytelenül igazgatott korszerű birodalmat sikerült létrehozni, amit a muszlim társadalomtól teljesen elkülönült, személyében és egzisztenciájában teljesen kiszolgáltatott hivatalnok és katona rétegére alapozott. Mivel a meritokratikus kiválasztási rendszer kezdetben nem tette lehetővé ezen státuszok és a haszonélvezetbe adott vagyon örökölhetőségét, így nem alakult ki olyan arisztokrácia sem, ami a szultán hatalmának ellenpólusát képezhetne volna. Némi keretet azért adott a hagyományos írott iszlám jog (*saria*), ami felett vallási hatóságok örködték, ezért a szerző itt is joguralmi kereteket, és elméletileg korlátos hatalomgyakorlást emleget. Mindenesetre a nagy területszerzések lezárulásával beköszöntő válság miatt a rendszer fenntarthatatlanná vált. A kezdetben meritokratikusan kiválasztott katonai és hivatali státuszok örökölhetővé váltak, és az oszmán állam patrimoniális széthúzásba süllyedt. Vagyis Fukuyama szerint az iszlámban igenis létezett jogállam, csak a modernizációt nem élhette meg.

A középkori Európában viszont – sajátos módon – a társadalmi fejlődés megelőzte a politikai fejlődést egy sokkal szabadabb, individuális tulajdonjogot is létrehozva.^[9] Ráadásul Európában a hatalom szélsőségesen megosztott képet mutatott, ami az egyháznak óriási mozgásteret biztosított. Az investitúraharcot követően az államok a világi politika terén ugyan autonómiát nyertek a szakrális hatalomtól, de az egyház, létrehozva egy szisztematikus kánonjogot, a hatalom legitimáló szerepét továbbra is magának vindikálta. Ezért Fukuyama a joguralom gyökereit – egyházi alapon – Európában a 12. századtól eredezteti.^[10] Ráadásul a korlátozott politikai hatalom mellett a joguralom másik kritériuma (ti. a jogok, a szerződések feltétlen tisztelete) is kimutatható a korban, hiszen az uralkodók nem sajátíthatták ki csak úgy (mint pl. Kínában) az elitek tulajdonát, mivel az ugyanarra a feudális szerződési jogra épült, amin saját hatalmuk is nyugodott.

Sajátos elgondolás, hogy Fukuyama szerint az európai középkori államok legitimitása és tekintélye az igazságszolgáltatási tevékenységen nyugodott. De abban azért egyetért a meghatározó szakirodalommal, hogy az abszolutizmus

[9] Uo. 427.

[10] Uo. 356–358.

kora újkori kialakulása a katonai mozgósításhoz szükséges fiskális szükségletekkel függött össze.^[11] A „nincs adózás képviselő nélkül” elvét általánosnak ítéli a korban, így az európai történelem a 15–19. század közötti szakaszát a központosítani kényszerülő államok és a nekik ellenálló társadalmi csoportok (rendek) közötti harc történetének fogja fel. Ahol a csoportok gyengék és szervezetlenek voltak (Spanyolország, Franciaország), vagy az állam kooptálta őket más társadalmi csoportoktól való erőforrás-elvonásra (Oroszország), ott abszolutista államok jöttek létre. Ahol az ellenállók olyan szervezetek voltak, hogy a központi kormányzat nem tudott felettük uralkodni, gyenge abszolutizmus jött létre (Lengyelország, Magyarország). Ahol az állam és az ellenálló csoportok között nagyobb volt az egyensúly, ott felelős kormányzat alakult ki (Anglia, Dánia).

Ebben a felfogásban a középkori, kora újkori magyar állam tipikus példája a relatív gyenge királyi hatalom és a túl erős politikai társadalom között feszülő problematikának. Bár a központi kormányzat hatalmát sikerült alkotmányos korlátok közé szorítani, de a társadalom elitszereplőinek túlzottan homogén és *status quora* törekvő álláspontja megakadályozta a kormányzati felelősség kialakulását, s ez decentralizált, oligarchikus uralmat eredményezett.^[12] Fukuyama szerint az Aranybulla kiadását követő három évszázadban a magyar rendeknek annyira sikerült meggyengíteni a király hatalmát, hogy annak Mohács egyenes következménye volt.

Az elmélet alternativitását az a sokakat minden bizonnyal meglepő állítás adja, miszerint a joguralom a középkori Európában, a Közel-Keleten és Indiában már a modernitás kezdete előtt létezett. Ezzel szemben Kínában a centralizált modern állam korai megjelenése ellehetetlenítette, a Közel-Keleten pedig a törzsi széthúzás és a rabszolga-katonaság hosszútávú fenntarthatatlansága megsemmisítette a joguralom csíráit is. Európában az államépítés megkésettége jótékony hatást gyakorolt a joguralomra, és így áttételesen a kormányzati felelősség kialakulására is. Ezek kétségtelenül elgondolkodásra készítő, már-már provokatív gondolatok. Az elmélet nagyívű célkitűzése bár impozáns, de a feladat részben megoldatlan maradt. Az államtani diskurzusok örök kérdéseinek megoldását nyilván nem várhatjuk el egyetlen szerzőtől sem. De a teljes politikai fejlődést magyarázni kívánó elmélet esetében komoly hiányosságnak tűnik, ha a szerző lemond mind az elsődleges államkeletkezés, mind a modern állam létrejöttének predikatív meghatározásáról.^[13] A könyv állításai a modern állam, a joguralom és a kormányzati felelősség terminusait olyan mértékben általánosítják, ami már-már használhatóságukat veszélyezteti. Mintha Fukuyama nem mindig tartaná szem előtt, hogy ezek a fogalmak az intézményi, normatív és eljárási kontextust konjunktív módon igénylik, különben csak szavak maradnak, amik egy

[11] Uo. 436.

[12] Uo. 498–499.

[13] Uo. 433.

vitatható prekoncepciót szolgálnak. Például „az indiai kitérő” esetében a szerző Manu törvényeiből idéz és a hatalom pozitív jogi korlátját és a joguralom csíráit véli megtalálni. „Lényegében maga a törvény (danda) a király, ő a hatalommal rendelkező személy, a birodalom rendjének fenntartója és vezetője.”^[14] De egy ilyen homályos vallási előírásnak – amiből a törvény és a király primátusa is kiolvasható – a modern, kondicionális jogéhoz hasonlatos szerepet tulajdonítani – és mindezt a kikényszeríthetőségi kérdések tárgyalása nélkül – már-már prezentizmus.

A magyar olvasó ugyanakkor így is szerencsés, mert e nagyívű, ám sok ponton vitatható elméletet egy gondosan szövegezett, nyelvileg és tudományos apparátusát illetően szépen gondozott, könyvészetileg igényes kötetből ismerheti meg.

IRODALOM

- Carneiro, Robert L. (1970): *A Theory of the Origin of the State*. Science. 169. 733–738.
- Fukuyama, Francis (2012): *A politikai rend eredete. Az ember előtti időktől a francia forradalomig*. (Ford. Pető Márk.) Akadémiai Kiadó, Budapest. (Eredeti: *The Origins of Political Order. From Prehuman Times to the French Revolution*. Farrar, Straus & Giroux, New York. 2011.)
- Service, Elman R. (1971): *Primitive Social Organization: An Evolutionary Perspective*. 2d ed. Random House, New York.
- Service, Elman R. –Sahlins, M. D. –Wolf, E. R. (1973): *Vadászok, törzsek, parasztok*. Kossuth, Budapest.
- Service, Elman R. (1975): *Origins of the State and Civilisation. The Processes of Cultural Evolution*. Norton, New York. (Németül: *Ursprünge des Staates und der Zivilisation*. Frankfurt am Main, Shurkamp. 1977.)
- Service, Elman R. (szerk.) (1978): *Origins of the State. The Anthropology of Political Evolution*. Institute for the Study of Human Issues, Philadelphia.
- Wittfogel, Karl (1957): *Oriental Despotism. A Comparative Study of Total Power*. Yale University Press, New Haven.

[14] Uo. 240.